

IMOM AL-BUXORIY HADISLARNI TADQIQ ETISHGA QARASHLARI

Yaxshiboyeva Zarnigor Asliddin qizi

Asliddinov Husanjon Erkin o'g'li

Sayidov Shaxzodjon Aslanboy o'g'li

Toshkent axborot texnologiyalar universiteti

Pochta aloqa texnologiyasi talabalari

Annotatsiya: *Ushbu maqolada buyuk muhaddis olim Imom al-Buxoriyning hayot yo'li, islom diniga qo'shgan hissalarini, uning asarlari haqida bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: Hadis ilmining rivojida oltin davr hisoblangan hijriy uchinchi (milodiy to'qqizinchi) asrda hadisshunoslikda katta muvaffaqiyatlar qo'lga kiritilgan. Chunonchi, butun islom *Islom dini, hadisshunos, muhaddis olim, hadis.*

dunyosidagi eng nufuzli manbalar deb tan olingan oltita ishonchli hadislar to'plamining (as-sihoh as-sitta) mualliflari yashab ijod qilganlar. Yana shunisi diqqatga sazovorki, mazkur olti muhaddisning deyarli hammasi Markaziy osiyolik bo'lib, ular: Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Imom Muslim ibn al-Hajjoj (206/819 – 261/874), Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy (209/ 824 – 279/892), Imom Abu Dovud Sulaymon Sijistoniy (202/817 – 275/880), Imom Ahmad An-Naso'iy (215/830 – 303/915), Imom Abu Abdulloh Muhammad ibn Yazib ibn Mojja (209/824 – 273/886) kabi siymolardir. Shular ichidan "Hadis ilmida amir al-mo'miniyn" degan sharafli nomga sazovor bo'lgan Imom al-Buxoriy alohida e'tiborga molik buyuk olimdir. Uning to'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohim ibn al-Mug'iyra ibn Bardazbeh al-Juafiy al-Buxoriy bo'lib, u hijriy hisobda 194 yil shavvol oyining 13-kuni (810 yil 20 iyul)da Buxoro shahrida tavallud topgan. Boshqa ko'pgina olimlardan farqli o'laroq al-Buxoriy tug'ilgan sana aniq ko'rsatilishiga sabab shuki, uning otasi Ismoil o'z davrining ilmli odamlaridan bo'lib, o'g'lining tug'ilgan kunini o'z qo'li bilan yozib ketgan qog'oz zamondosh olimlar ixtiyoriga yetgan va shu xususda ham uning aniqligiga hech shubhasiz. Al-Buxoriy yoshligidayoq otasi vafot etib, onasi tarbiyasida o'sgan. U yoshligidan aql-idrokli, o'tkir zehni va ma'rifatga havasi kuchli bo'lib, turli ilm-fanlarni, ayniqsa, hadis ilmini zo'r qiziqish bilan egallaydi. Manbalarda ko'rsatilishicha, u o'n yoshidan boshlab o'z yurtidagi turli rivoyatchilardan eshitgan hadislarini, shuningdek, Abdulloh ibn al-Muborak va Vakiy kabi olimlarning hadis to'plamlarini mutolaa qilib, yodlagan, ustoz Shayx Dohiliy bilan hadis rivoyatchilari haqidagi qizg'in bahslarda qatnashgan. 825 yili o'n olti yashar al-Buxoriy onasi va akasi Ahmad bilan Hijozga qarab yo'l tutadi, muqaddas shaharlar Makka va Madinani ziyorat qilib, olti yil Hijozda yashab, hadis ilmidan o'z bilimini yanada oshirish maqsadida o'sha paytda ilm-fanning yirik markazlaridan hisoblangan Damashq, Qohira, Basra, Kufa, Bag'dod kabi shaharlarda yashab, u joylardagi mashhur olimlardan hadis bilan bir qatorda fiqh ilmidan ham ta'lim oladi, yirik olimlar davrasida ilmiy bahslaru

munozarlarda qatnashadi va ilm toliblariga dars ham beradi. Imom al-Buxoriy hayotining ko'p qismi xorijiy ellarda, musofirchilikda o'tadi. Bu haqda uning o'zi: "Misr, Shom, Mesopatamiyaga ikki martadan, Basraga to'rt marta borganman. Hijozda olti yil yashaganman, Bag'dod va Kufa shaharlariga necha marta borganim hisobini bilmayman", degan ekan. U safar chog'ida ham, bir shaharda muqim turganda ham ilmni oshirish borasida tinimsiz ishlar, to'plagan hadislarini oqqa ko'chirar edi. Muallifning yozishicha, Bag'dodda istiqomat qilgan paytda ko'pincha o'ning nurida ijod qilib, qorong'i kechalarda sham yorug'ida kitob yozar ekan. Ilm oshirish maqsadida al-Buxoriy juda ko'plab olimlardan ta'lim oladi. Nishopurlik al-Hakimning (1015 yilda vafot etgan) yozishicha, ustozlarining soni to'qsontalar atrofida bo'lib, ular: Muhammad ibn Yusuf al-G'aryobiy, Ubaydulla ibn Musa al-Abasiy, Abu Bakr Abdulla ibn az-Zubayr al-Hamiydiy ibn Rohaviyh nomi bilan mashhur bo'lgan Imom Is'hoq ibn Ibrohim, Imom Ahmad ibn Hanbal, Ali ibn al-Madaniy va boshqalardir. O'z navbatida al-Buxoriy ham ko'pgina shogirdlariga ustozlik qilgan. Is'hoq ibn Muhammad ar-Ramodiy, Abdulloh ibn Muhammad al-Masnadiy, Muhammad ibn Xalaf ibn Qutayba, Ibrohim al-Harbiy, Abu Iso at-Termiziy, Muhammad ibn Nasr al-Marvaziy, Muslim ibn al-Hajjoj kabi yetuk olimlar uning shogirdlaridir. Al-Jome' as-sahih" hadis to'plami 97 ta kitob va 3881 ta bobdan iborat bo'lib, undagi barcha hadislar soni, takroriyli bilan qo'shib hisoblaganda 7563 tadir. Kitobning hoshiyasidagi mua'allaq hadislar 1391 ta, biror hadisga tobe' bo'lib kelgan hadislar 344 ta va bu kitobdagi barcha hadislar adadi 9082 taga yetadi. Imom Buxoriy bu hadislarini olti yuz ming hadis orasidan eng-eng sahihlarini ajratib olganini hisobga olsak, bu kitobning yana bir beqiyos qiymati ko'z oldimizda yaqqol namoyon bo'ladi. Agar hadislarining har birini oldin g'usl qilib, ikki rakaat namoz o'qigandan keyin o'z to'plamiga kiritganini ham yodga olsak, bu qiymat yanada ravshanroq ko'rinadi. Bu haqda Imom Firabrydan shunday rivoyat qilinadi: "Imom Buxoriyning: "Mana bu "as-Sahih" kitobimga har bir hadisni g'usl qilib, ikki rakaat namoz o'qiganimdan keyingina kiritdim", deb aytayotganini eshitganman" Muhaddis olimlarning hadislarini sahih deb e'tirof etishida asosan beshta shart mavjud bo'lgan. Bu besh shart quyidagilar: 1) Sanadning uzluksiz bog'langan bo'lmog'i; 2) sanaddagi roviyning odilligi; 3) sanaddagi roviyning xotirasini mukammal bo'lmog'i; 4) hadis o'z matni va uning roviylari martabasiga zarar yetkazuvchi sabablardan xoli bo'lmog'i; 5) hadis matni va sanadi shuzuz (tarqoqlik)dan xoli bo'lmog'i lozim.

Imom Buxoriy nazdida esa hadislar sahihlik darajasiga yetishi uchun o'n ikkita sharti mavjud bo'lgan. Bu o'n ikkita shart yuqorida keltirilgan beshta asosiy shartlarning zamirida turadi. Ular quyidagilar

1. Bir-biridan hadis rivoyat qilayotgan roviylar bir shaharda zamondosh bo'lishi, agar bir shaharda zamondosh bo'lib istiqomat qilmagan bo'lsa hadis muttasil sanad deb qaralmagan.

2. Bir-biridan hadis rivoyat qilayotgan roviylar bir marta bo'lsa ham uchrashgan bo'lishi, agar bir shaharda istiqomat qilib uchrashmagan bo'lsa ularning bir-biridan hadis rivoyat qilishi muttasil sanad deb qaralmagan.

3. Roviylar (hadis rivoyat qiluvchi shaxs) hadisni o'ziga yetkazuvchi roviydan ijozatan yuzma-yuz holatda og'zaki (rivoyatan) yoki yozma ravishda (diroyatan) olgan bo'lishi (bu uch (1-3) shart "sanadning ko'rish, eshitish va o'qish orqali bog'lanishi" zamirida turadi).

4. Roviylar musulmon bo'lishi, dinsiz va g'ayridin kishidan hadis qabul qilinmagan.

5. Roviylar balog'atga yetgan bo'lishi, ya'ni hadisni yod olib boshqalarga yetkazishda mas'uliyatni anglab yetadigan yoshda bo'lishi.

6. Roviylar aqlli bo'lishi, aqli zaifdan hadis rivoyat qilinmaydi.

7. Roviylar fosiq bo'lmasligi, fosiq kishining hadis qabul qilinmaydi.

8. Roviylarning eng ishonchlisi, rostgo'yi, odamiyligi (bu beshta (4-8) shartlar "roviyning din va dunyo ishlarida odil bo'lmog'i" sharti zamirida turadi).

9. Roviylar xotirasining kuchli bo'lishi, ya'ni eshitgan hadisini asl holida yod olib qolmog'i.

10. Roviylar xotirasi sust bo'lsa eshitganini yodlab yozib qo'ygan bo'lishi (bu ikki shart (9-10) "hadis sanadidagi roviylar xotirasini mukammal bo'lmog'i" sharti zamirida turadi).

11. Hadis sanadi va matni ixtilofdan xoli bo'lishi (bu 11-shart "hadis matni va sanadi shuzuz (tarqoqlik)dan xoli bo'lmog'i" sharti zamirida turadi).

12. Hadis sanadi va matni zarar yetkazuvchi sabablardan xoli bo'lishi (bu 12-shart "hadis o'z matni va uning roviylari martabasiga zarar yetkazuvchi sabablardan xoli bo'lmog'i" shartining zamirida turadi).

Imom al-Buxoriy xorijdan qaytgach, o'z vatani Buxoroda ko'plab shogirdlar va ulamolarga hadis ilmidan saboq berish bilan mashg'ul bo'ladi. Ko'pchilik uni hurmat qilgan, ammo ba'zi hasadgo'y, qora niyatli kishilar al-Buxoriyning ko'rolmas edilar. Natijada hasadgo'ylarning xatti-harakati tufayli Buxoro amiri Xolid ibn Ahmad az-Zuhaliy bilan al-Buxoriyning aloqasi buzilib qoladi. Bunga sabab, amir olimdan huzuriga kelib "Al-jome' as-sahih", "At-ta'rix" kitoblarini o'qib berishni talab qiladi. Lekin al-Buxoriy "Men ilmni xor qilib, uni hokimlar eshigi oldiga olib bormayman, kimga ilm kerak bo'lsa, o'zi izlasin. Lekin Alloh oxirat kuni ilmni yashirmay uni toliblarga sarf qilgani uchun meni kechiradi", degan javobni aytadi. Amirga javob yoqmay, fitnachi, bo'htonkor shaxslarning gapiga kirib al-Buxoriyga shaharni tark etishni buyuradi. Shundan keyin al-Buxoriy Samarqandga qarab yo'l oladi va birmuncha muddat Xartang qishlog'ida o'z shogirdlari va qarindosh-urug'larinikida yashagandan keyin og'ir kasalga chalinib, hijriy 256 yil (melodiy 870 yil 1 sentyabr) 60 yoshida vafot etadi va shu yerda dafn qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] “Manuscript Funds of Uzbekistan –O‘zbekistondagi Qo‘lyozma fondlari muhofaza qilish, kataloglashtirish va mutaxassislar malakasini oshirish”, 2019 yil iyun. Samarqand Xalqaro anjumanining maqolalari to‘plami. Istanbul 2020. Daurbekova I. Imom Buxoriyning “al-Jome’ as-sahih” asari qo‘lyozmalarining dunyo kutubxonalaridagi nusxalaridan namunalar. –B389.

[2] Imom Buxoriy Qo‘lyozmalar fondi elektron bazasi. “Sahihul Buxoriyning Jahon qo‘lyozmalar fondidagi qo‘lyozmalari”.

[3] Ibn Hajar al-Asqaloni. Fathu-l-Boriy. Qohira. 1880y.– B 5.

[4] O‘sha asar. –B 5.

[5] Ibn Hajar al-Asqaloni. Fathu-l-Boriy. Qohira. 1880y. B.5.